

Буткевич О.В.
*доцент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук*

ЧИ Є РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ОБОВ'ЯЗКОВИМИ ДЛЯ УКРАЇНИ, ЯК ЦЬОГО ВИМАГАЄ ЗАКОН?

Вступ України до Ради Європи поставив перед країною ряд проблем, багато з яких так і залишилися без вирішення. Можна зупинитися лише на тих, що зумовлені невідповідністю правового врегулювання на національному рівні ролі і статусу у вітчизняній правовій системі рішень та практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Ані правова система, у тому числі і правосвідомість, ані законодавство виявилися фактично не готовими до стандартів Ради Європи та ЄСПЛ. З одного боку десятки тисяч правових актів (багато з них тоталітарного забарвлення), яких навіть суди, за їх власним визнанням, не здатні знати, а з іншого – формальне дотримання принципу «не знання закону не звільняє від відповідальності»; проголошення численних прав і свобод (права на житло, безоплатну медицину, на працю та ін.) і водночас ігнорування їх на практиці; проголошення верховенства закону (часто тоталітарного за змістом) замість верховенства права тощо.

Членство в Раді Європи, як і перші рішення ЄСПЛ поставили перед державою ряд завдань: по-новому підійти до розуміння права, прав людини, вчитися застосовувати принципи права (передусім верховенства права, правової визначеності, пропорційності, рівності і недискримінації, цілеспрямованості та ін.) у поєднанні з національним законодавством, щоб положення «не знання закону не звільняє від відповідальності» відповідало його суті; не порушивши європейських стандартів, переглянути цілу низку декларативних прав людини. До таких змін була не готова Україна, її судові та правоохоронні органи. І те, що вона пішла на їх реформування чимала заслуга Ради Європи і ЄСПЛ, який у своїх рішеннях показує якими ці органи мають бути.

Втім, при цьому виявилася інша проблема – виконання державою цих рішень. Не секрет, що Україна часто не дотримується

своїх міжнародних зобов'язань. Проголошення формального примату міжнародного права і нехтування міжнародно-правовими нормами на практиці, неврегульованість співвідношення норм міжнародного та внутрішньодержавного права, суперечність між положеннями Конституції та законів України про дію норм міжнародного права, невизначеність із місцем норм міжнародних договорів України в ієрархії її законодавства, неврегульованість питання про місце недоговірних норм міжнародного права в національній правовій системі та багато інших проблем можна назвати в основі такої ситуації. Одним з проблемних аспектів тут є виконання рішень Європейського суду з прав людини на національному рівні. І це не дивлячись на існування спеціального Закону, котрий мав би знімати усі питання в даній сфері. Проте, і вчені, і практики звертають увагу на те, що зазначений Закон (Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини») після його прийняття породив ще більше проблем та неузгодженостей, і у першу чергу для національної судової практики [1].

Дані питання актуалізуються у зв'язку зі зростанням ролі судового рішення як джерела сучасного міжнародного права та посиленням ролі судових установ у застосуванні цього права за умов процесів переходу від міжнародного права двополярної системи до регулювання відносин однополярного світу (або міжнародної системи періоду глобалізації), неспроможності ефективної дії механізмів і інститутів регулювання XX ст. для міжнародних відносин сучасності тощо. За цих умов неврегульованість питання про дію і місце практики міжнародних судів у правовій системі України значно відкидає державу назад від сучасного розуміння і розвитку міжнародного права.

Зростання ролі судового рішення і практики міжнародних судових інституцій в національних правових системах і в сучасному міжнародному праві є відповіддю на ряд проблем, які накопичувалися в них протягом історії. Зокрема відбулась модифікація співвідношення судового прецеденту та законодавчого акту в бік посилення першого як на міжнародно-правовому рівні так і в системах країн статутного права. Можна вказати на фактори, що вплинули на це.

Поширена в Європі система статутного римського права на кінець XX ст. зіткнулася з проблемою величезного зростання кіль-

кості писаних законів, правил, інструкцій, норм – нормативного матеріалу держави, котрий не може не містити взаємосуперечності та не гальмувати правовий розвиток. Тому вчені починають ставити питання, чи здатна зростаюча юридична процедура подолати недоліки нормотворчих органів. Французький дослідник права Е. Гарапон зазначає, що зараз виявляється ситуація, за якої чим менш надійним є право, тим більшим стає об'єктивне тяжіння суспільства до юридизму і до заповнення цієї ненадійності новими й новими нормами і приписами [2]. Це ж часто паралізує не тільки законодавчу, але й судову систему держави, коли «судді зайняті в рівній мірі як засудженням, так і включенням (у суспільне життя), як правами розлученого, на спілкування з дітьми і наслідками розлучення, так і розділом майна подружжя, як поверненням дитини, поміщеної для виховання в іншу сім'ю, так і анулюванням адміністративного акту» [3, с. 246]. Бажанням заповнити прогалини суспільному регулюванню законодавець, фактично паралізує правову систему масивом норм.

Наголошуючи на цій проблемі, професор А.І. Ковлер ставить перед сучасними юристами слушні запитання: «чи можна назвати все більш зростаючу і збільшену в обсязі та все більш хаотичну масу законів, указів, постанов, правил, розпоряджень Правом, чи ми все ж маємо справу із певною фікцією, імітацією права, яка все більш відчуває від себе «маленьку людину»? ... Сьогодні, прагнучи поспівати за пришвидшеними змінами в суспільстві та економіці, право змінюється і розростається небувалими темпами: половина нормативного масиву у світі створена менше, аніж за тридцять останніх років» [4, с. 2-8].

До такої ситуації багато в чому призвела і філософія нормативізму, авторитетна в праві протягом минулих двох століть. Але з часом виявилось, наскільки хибним шляхом пішов цей напрям, навіть у порівнянні з попередніми епохами.

В цьому контексті можна звернутися до ще більш ранньої доктрини, зокрема до деяких висловлювань Платона, особливо щодо проблем у правотворенні, вражаюче близьких сучасності. Так, античний мудрець вважав, що «перш за все законодавець хоче достатньо в міру сил ретельно записати закони. З часом його начерк провіряється на досвіді» (Закони, 769, d). Відтак, записавши спочатку наперед невдалі правила, законодавець перевіряє практикою їх невідповідність суспільним відносинам. Тоді він створює нові закони

(сучасний варіант – підзаконні акти, інструкції, роз'яснення), чим збільшує й так великий нормативний масив. Цю ситуацію, відому сучасному суспільству можна порівняти із Платоновим твердженням: «не слід дивуватися, що закони в нас стають обширніші через вплив численних узаконень і звичок, які здаються на перший погляд дріб'язковими» (там само, 793, d); «є ще тисячі дрібних узаконень, на основі яких слід призначати покарання, чинити позов, викликати в суд, приводити свідків до позивача — двох або ж стільки, скільки їх потрібно, — і так далі, в тому ж роді. Не можна залишати все це без законів. Але законодавцю похилого віку не варто це робити. Хай встановлять тут закони більш молоді люди, наслідуючи до дрібниць встановлені раніше важливі закони» (там само, 846, c). Проте, на відміну від багатьох сучасних законодавців, античний мудрець пропонує свій варіант вирішення такої ситуації: «повинні захисники законів, які перевірять ці законоположення на досвіді, обговорять їх і піддадуть випробуванню до того часу, коли кожне з них не стане цілком задовільним. Тоді все вважається завершеним, непорушність цих законоположень скріплюється печаткою і ними користуються протягом всього життя» (там само, 957, b).

Подібна ситуація спостерігається в Україні, на прикладі законодавчої практики якої можна проілюструвати зазначені ідеї. Як відомо, відповідно до статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються основні засади, найважливіші напрями суспільних відносин. Це витікає з особливого місця, яке займають закони України в системі нормативно-правових актів, як акти найвищої юридичної сили (після Конституції) в системі законодавства держави. До предмету регулювання законів України належать, таким чином, права і свободи людини та їх гарантії, громадянство, правосуб'єктність громадян та іноземців, засади використання природних ресурсів, правовий режим власності правові засади зовнішніх зносин, національної безпеки, місцевого самоврядування тощо, – тобто питання найбільшої суспільної, політичної і економічної ваги в державі.

Якщо поділити питання, що підлягають врегулюванню виключно законами України, на окремі блоки, то вони становитимуть: 1) дотримання захист і гарантії прав людини; 2) політичний та територіальний устрій держави; 3) національна безпека; 4) питання економічної безпеки та власності. Так, предметом регулювання закону України мають бути найбільш суспільно важливі

відносини, чи, можна сказати, основні засади їх формування і на-
прями врегулювання.

У рішенні Конституційного Суду України у справі за консти-
туційним зверненням Київської міської ради професійних спілок
щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу
законів про працю України (справа про тлумачення терміну «за-
конодавство») № 12-рп/98 від 9.07.1998 р. зокрема говориться, що
«Конституція України значно розширила коло питань суспільного
життя, що визначаються чи встановлюються виключно законами
України як актами вищої після Конституції України юридичної
сили в системі нормативно-правових актів. Відповідно до статті 92
Конституції України законами України мають регламентуватися
найважливіші суспільні та державні інститути(права, свободи та
обов'язки людини і громадянина; вибори, референдум; організа-
ція і діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади
тощо)».

Так, у згаданому рішенні Конституційного Суду щодо тлума-
чення терміну законодавство (справа № 12-рп/98 від 9.07.1998 р.)
наголошується на тому, що наприклад, «найбільш соціально важ-
лива частина трудових відносин, яка охоплюється конституційним
поняттям «засади регулювання праці і зайнятості», визначається
лише законом, решта – законами, постановами Верховної Ради
України, актами Президента України та Кабінету Міністрів Украї-
ни, актами центральних та місцевих органів виконавчої влади, ор-
ганів місцевого самоврядування, генеральними, галузевими, регі-
ональними, тарифними та іншими угодами» тощо.

Зазначені нормативно-правові акти становлять систему за-
конодавства України (терміном «законодавство» охоплюються
«закони України, чинні міжнародні договори України, згода на
обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також по-
станови Верховної Ради України, укази Президента України, дек-
рети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх
повноважень та відповідно до Конституції України і законів Укра-
їни» – рішення Конституційного Суду України щодо тлумачення
терміну законодавство справа № 12-рп/98 від 9.07.1998 р., набуло
чинності 27.08.98 р.), в якій закону належить вища юридична сила.
Остання витікає із особливостей об'єкту регулювання закону –
лише найбільш соціально важливих частин суспільних відносин.
Не варто нагадувати, що на практиці внаслідок як об'єктивних

(зростаюча юридизація, нестабільність законодавчої системи та ін.), так і суб'єктивних причин (політична доцільність лобіювання тощо) на рівень Закону виносяться питання, що є об'єктом в кращому випадку указу Президента чи постанови Кабінету Міністрів. Все це породжує передусім проблеми застосування цих актів на судовому рівні.

Відтак, для правової системи України характерна ситуація подібна до проблем більшості країн континентальної системи права – зростаюча кількість нормативних актів, котрі часто містять взаємосуперечливі положення або неузгодженості, яка врешті блокує не тільки ефективну реалізацію цих актів, але й застосування їх судом.

Дана ситуація має певну передісторію. До утвердження авторитету позитивізму вплив природного права проявлявся у порівняно невеликій кількості кодифікаційних актів, законів, основний акцент робився на існуванні незмінних принципів, що визначали основні засади, обов'язкових до дотримання, на яких базувалося регулювання суспільних відносин.

Проте, зі зростанням кількості таких нормативних актів вчені і практики права зіштовхнулися з необхідністю пошуку шляхів вирішення цієї проблеми. Вихід, як правило, знаходили у зверненні до судового рішення,

Заслуговує на увагу теорія представника соціологічної школи професора Віденського та Чернівецького університетів Е. Ерліха (1862–1922 рр.), який одним з перших помітив неефективність великого нормативного масиву і необхідність пошуку іншого рішення проблеми регулювання суспільних відносин. Запропонована ним теорія «живого права» мала на меті усунути ці протиріччя і полягала в реформуванні і усуненні недоліків позитивної юриспруденції. Ерліх розглядав право як продукт соціального життя і розвитку суспільних відносин, які потребують більш гнучкого реагування (і регулювання), аніж це може дати закон [5]. В цьому він пропонував відмовитися від тези, що право формується лише державою; натомість воно є продуктом суспільного середовища і змінюється під впливом змін останнього [5, с. 12-17]. Відповідно найбільш ефективним правове регулювання суспільних відносин стає на засадах закону – більш статичного і мало гнучкого правового акту, а судового рішення – нормативно-правового акту, що здатен більш гнучко, відповідно до суспільних відносин врегулю-

увати їх, і на який має більший вплив суспільне середовище, аніж на закон – створення якого є державною волею.

Найбільш послідовно звернення до судового рішення, як альтернативи одного разу встановленому правовому акту, що втілює волю держави (держав) втілюється у міжнародно-правовій сфері.

Внаслідок впливу практично- та політично орієнтованого підходу до міжнародного права виникає погляд на нього не як на статичну систему, а як на *процес прийняття рішень* для регулювання міжнародних відносин (Р. Хіггінс). У цьому проявився вплив зростання авторитету міжнародних судів в ході формування, розвитку і застосування цього права, а також їх діяльності по створенню судових рішень, як джерел цього права.

Тенденцією сучасного міжнародного права стало зростання в ньому судового компоненту. Так, значно виросла роль рішень міжнародних судових організацій як джерел цього права. Зокрема це стосується міжнародних судових установ у галузі захисту прав людини. Відбувається розширення об'єктів розгляду Європейським судом з прав людини, включення до його юрисдикції питань, що раніше були об'єктами інших галузей права: «Декілька справ, що розглядалися нещодавно, мали стосунок до загального публічного міжнародного права, гуманітарного права чи морського права... часто важливі справи мають стосунок до інших галузей міжнародного права або до соціальних питань, пов'язаних з життям, смертю, сім'єю чи сексуальною орієнтацією, або до різних аспектів політичного життя і демократії» (з Виступу Президента Європейського суду з прав людини Ж.-П. Кости, 2011 р.) [6, с. 7, 8].

Особливість міжнародного права як ліберальної системи регулювання суспільних відносин (більш гнучкої, на відміну від більш статичних внутрішньодержавних правових систем) проявляється і в характері судової діяльності. Так, «паралеллю до відсутності ієрархії серед міжнародних судів і трибуналів, і наслідком вольової основи міжнародного судочинства є висновок, що в міжнародному праві немає місця ні для чого схожого на формальну англо-американську доктрину обов'язкової сили юридичного прецеденту суду, т зв. *stare decisis*. В Статуті Міжнародного Суду ООН це ще раз підкреслено у формулюванні параграфу 1-d статті 38. З нього випливає, що відомі загальному праву обмеження у вигляді *ratio decidendi* та *obiter dictum* в міжнародному праві не існують» [7, р. 91].

В міжнародно-правовій доктрині взагалі часто висловлюється думка про неспівпадіння поняття прецеденту у цьому праві та в його традиційному розумінні. В міжнародному праві прецедент – це передусім рішення міжнародної судової установи, але в певному значенні також і рішення конкретного питання міжнародних відносин на основі норм міжнародного права у широкому розумінні: «Прецедент може справляти вагомий вплив на розвиток міжнародного права в конкретній галузі. Розвиток сучасних міжнародних відносин дає підставу для висновку, що вирішення конкретного питання шляхом укладення договору надалі, як правило, впливає на вирішення аналогічного питання між іншими державами. ...У цьому сенсі договірна практика вирішення таких питань державами може слугувати прецедентом і тому має значення для розвитку сучасного міжнародного права» [8, с. 12].

Крім того, однією з тенденцій міжнародного права вже з кінця ХХ ст. стало встановлення його примату перед внутрішньодержавними правовими системами: «Воно здійснює вплив навіть на найбільш консервативні правові системи. Все більше число конституцій містять положення, присвячені міжнародному праву і покликані забезпечити його реалізацію. Більше того, багато з них встановлюють пріоритет міжнародно-правових норм» [9, с. 261, 262]. Найвиразніше це проявляється в галузях міжнародного права захисту прав людини, міжнародного кримінального, гуманітарного права, права міжнародної безпеки та ін. Відтак, сьогодення світова правова тенденція полягає у встановленні державами на законодавчому рівні примату своїх міжнародно-правових зобов'язань перед нормами національного законодавства («пряма дія, безпосереднє застосування в сфері внутрідержавної юрисдикції норм міжнародного права» [10, с. 106]).

Згідно зі світовою правовою практикою в більшості конституцій держав Європи це питання знайшло своє закріплення таким чином, що у зв'язку зі «зростанням ролі міжнародного права, ... процесом інтернаціоналізації права ... можна орієнтуватися на принципи міжнародного права, на міжнародну практику, на власне волевиявлення сторін в їх договорі. При чому принципи і норми виводяться не тільки зі змісту міжнародно-правових актів, але також з міжнародно-правових звичаїв, із судових рішень. Сьогодні вищі судові інстанції орієнтують на застосування при здійснен-

ні правосуддя загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права» [10, с. 176].

Повертаючись до проблеми виконання Україною рішень ЄСПЛ, слід відповісти на питання, наскільки адекватно держава реагує на ці тенденції. Втім тут результати невтішні. Не вирішено питання із місцем в ієрархії законодавства України міжнародних договорів України. Відповідно до статті 9 Конституції України частиною національного законодавства України можуть бути лише ті міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, статус інших Основним Законом не врегульовано. Не існує чіткої законодавчої відповіді, що розуміти під рішенням а практикою ЄСПЛ, яка їхня роль у вітчизняній правовій системі та в процесі правозастосування.

Досить відчутно зазначені проблеми проявляються у діяльності українських судів, зокрема при застосуванні ними норм та стандартів, вироблених ЄСПЛ. І ця проблема тим більше вимагає аналізу, оскільки саме на суди сьогодні покладається великою мірою завдання по впровадженню на національному рівні міжнародно-правових стандартів (зокрема в галузі прав людини). Так, продовжуючи тезу про встановлення примату міжнародного права, російський дослідник пише: «Сьогодні вищі судові інстанції орієнтуються на застосування при здійсненні правосуддя загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, закріплених не лише в міжнародних пактах або в міжнародних договорах Російської Федерації, але і в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини» [10, с. 176]. Втім чи можна подібне сказати і про українську практику?

Складним виявляється питання правозастосування рішень ЄСПЛ, та стандартів, принципів вироблених цією інституцією. В Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» міститься положення, за яким вітчизняні суди «застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду (відповідно ЄКПЛ та ЄСПЛ – О.Б. як джерело права» (частина 1 статті 17). Дійсно сучасна міжнародно-правова практика розвивається в напрямі визнання таких рішень джерелом і національного права, а правова практика багатьох держав передбачає включення до переліку джерел національної правової системи рішень міжнародних судових організацій, членом яких є ця країна [11, с. 83-89].

Що ж до практики ЄСПЛ як такої, то в світлі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» так і залишається законодавчо не врегульованою ціла низка питань, зокрема: 1) про яку практику йдеться – лише про ту, що стосується України, чи усю практику ЄСПЛ, а також про прецедентну (власне рішення у справах) чи усю практику ЄСПЛ (до якої належать адміністративні та процесуальні рішення); 2) чи відносить вітчизняне законодавство до такої практики рішення Палати Суду / чи Голови Палати Суду, винесені відповідно до Правила 39 Регламенту Суду стосовно тимчасових заходів, які держава зобов'язана виконувати; 3) чому за виконання рішень Суду проти України відповідальним є Орган представництва, тоді як за ст. 46 ЄКПЛ відповідальною є держава; 4) чому орган представництва має надсилати Верховному Суду України «пропозиції щодо проведення судової практики у відповідності з вимогами конвенції», що власне й є функцією самої судової влади, не кажучи вже про те, що цим фактично введено наглядовий орган над Верховним Судом України та ін. Усе це не сприяє належному виконанню Україною рішень ЄСПЛ.

Чи не найбільш проблемним питанням у процесі виконання Україною рішень ЄСПЛ є визначення самого поняття «рішення» цього суду. Можна відзначити не досить коректне тлумачення у вітчизняній правовій теорії та нормативній практиці самого поняття «рішення ЄСПЛ». Так під рішенням ЄСПЛ розуміється зазвичай те його рішення у справі проти України, в якому визнано порушення Конвенції, яке передбачає справедливую сатисфакцію, або дружнє врегулювання (зазначене визначення містить ст. 1 Закону України «Про виконання рішень...»). Тобто в кожному з перелічених трьох випадків, мова йде про рішення, яким визнано порушення Україною ЄКПЛ. Разом з тим, стандарти та принципи Суду щодо захисту прав людини можуть міститися і у рішеннях про неприйнятність справи. Обмежуючи поняття рішення Суду лише рішеннями у справах проти України, вітчизняне законодавство позбавляє можливості національні суди застосовувати стандарти і принципи ЄСПЛ, що містяться у рішеннях справ проти інших держав (втім, слід відзначити, що зазначене положення характерне для законодавства більшості країн).

Крім того стаття 2 зазначеного Закону проголошує обов'язковим до виконання Україною рішень ЄСПЛ, а ч. 1 ст. 1 до таких рішень

відносить рішення «щодо дружнього врегулювання у справі проти України». У той же час, Європейський суд не виносить самостійно рішення про дружнє врегулювання справи (є рішення Суду винесене після комунікації або після прийнятності щодо виключення заяви зі списку справ на підставі досягнення дружнього врегулювання сторонами), а до цього процесу підключається Секретаріат Суду. Згідно статті 38 Конвенції Суд лише надає себе у розпорядження зацікавлених сторін з метою забезпечення дружнього врегулювання спору, і такі переговори є конфіденційними. У цій ситуації знову постає питання про те, що є обов'язковим для виконання в Україні, зокрема її судами.

У цьому контексті цікаво звернутися до практики інших держав. В цілому сьогодні рішення ЄСПЛ становлять принаймні доктринальне джерело для більшості країн Ради Європи. Більше того, зважаючи на авторитетність рішень ЄСПЛ, вони все частіше стають основою для прийняття рішень іншими судовими інстанціями, і навіть судами країн – не членів ради Європи. Так, не поодинокі випадки звернення до рішень ЄСПЛ, зокрема Федеральним Судом США для мотивації своїх рішень. В даному випадку чітко проглядається сприйняття таких рішень в якості доктринального джерела права (в даному разі судовими інстанціями інших країн, які не несуть зобов'язання відповідно до ЄКПЛ) [12, р. 6-7, 22-24].

Сучасні дослідження практики ЄСПЛ говорять про зближення природи цієї практики з конституційно-правовим масивом держави, або називають систему рішень ЄСПЛ «транснаціональним конституціоналізмом», або взагалі надають цьому Суду значення вищого Конституційного суду для держав-членів. Згідно з цією доктриною «з точки зору міжнародного права ЄСПЛ звертається до ключових цінностей системи міжнародного конституційного порядку, що формується» [13, р. 152].

Це накладає тим більшу відповідальність на держави уважно ставитися до змісту та духу практики ЄСПЛ. Водночас при застосуванні рішень ЄСПЛ в Україні виникає й інше питання, а саме: норми цих рішень переважно сприймаються в індивідуально-правовому аспекті, скоріше як індивідуально-правових акт. Тобто застосуванню підлягає конкретне рішення у справі проти України стосовно конкретного заявника і процедура такого застосування має чітко відповідати вписаним в цьому рішенні параметрам: розміру відшкодування, діям, які має вжити держава для поновлення

порушеного права і т.п. І вкрай рідко вітчизняні правозастосовчі органи звертають належну увагу на загальні стандарти, принципи, засади захисту прав людини, які містяться у подібних рішеннях. Тому при застосуванні в Україні рішень ЄСПЛ не в останню чергу важливим є розуміння вітчизняними законодавчим і судовими органами поняття загальних принципів права, правових стандартів у галузі захисту прав людини.

ЄСПЛ наполягає на тому, щоб держави дотримувалися зобов'язань за Конвенцією навіть у випадках, коли таке виконання буде суперечити основоположним принципам міжнародного права, які історично склалися у цій системі. Для прикладу можна згадати таку його практику: «Згідно загальним положенням міжнародного права, Держава може в силу свого суверенітету контролювати в'їзд іноземців на свою територію і їх виїзд з цієї території. Втім, Держава, яка підписала і ратифікувала Європейську Конвенцію про захист прав людини, повинна вважатися такою, що дала згоду на обмеження вільного здійснення прав, які їй надані загальними положеннями міжнародного права, включаючи її право контролювати в'їзд і виїзд іноземців в межах зобов'язань, які вона взяла на себе в силу цієї Конвенції» [14, р. 13].

Втім, коли зобов'язання за Конвенцією не суперечить положенням, що впливають з загальних принципів права, що історично склалися, безперечно, національний суддя має керуватися останніми. Тут діє правило статті 53 ЄКПЛ: «Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що обмежує або порушує будь-які права людини та основні свободи, які можуть гарантуватися законами будь-якої Високої Договірної Сторони, або будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є». Отже, потрібно з'ясувати, чи заторкують положення Конвенції це основне, сутнісне, чи говорять про інше правило.

Враховуючи не належне виконання рішень ЄСПЛ Україною (це констатував сам Суд і у моніторингових дослідженнях, про це свідчить і винесення ним пілотної справи по Україні), доцільно звернутись до впорядкування законодавства щодо застосування цих рішень.

Відтак, враховуючи комплексний характер цієї проблеми, дослідники слушно пропонують вирішувати її на конституційному рівні: «можна закріпити перевагу міжнародних норм та посилити відповідальність за виконання Україною міжнародних зобов'язань

шляхом внесення відповідних положень до самої Конституції, зокрема про вищу юридичну силу певних міжнародних договорів – таких, наприклад, як Європейська конвенція з прав людини. Гадаю, конституційне проголошення пріоритету цієї конвенції над нормами внутрішніх законів країни сприятиме ефективнішому вирішенню питання про дотримання гарантованих нею прав і дасть змогу оперативніше реагувати на рішення Європейського суду з прав людини, якщо він виявить порушення, обумовлене саме нормами закону. Приклади, коли Європейський суд виявляв саме такі порушення, вже існують. Знову ж таки доцільніше саме в Конституції України передбачати норму, закріплену в статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», яка проголошує, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [15].

Можна виділити ряд кроків, які б могли сприяти у покращенні ситуації з виконанням країною рішень ЄСПЛ. Проте, вживати їх слід «від загального до конкретного»: конституційне врегулювання місця та статусу норм міжнародного права в правовій системі України; більш чітке законодавче визначення поняття «рішення ЄСПЛ» та «практика ЄСПЛ» для правозастосування на національному рівні; законодавче тлумачення рішення ЄСПЛ, обов'язкового до застосування в Україні у розширювальному сенсі; конституційне та законодавче вирішення питання про дію в національній правовій системі рішень міжнародних судів. Вочевидь, врегулювання таких основоположних аспектів (пов'язаних часто і з природою вітчизняної правової системи, і з правосвідомістю) могло б подолати не завжди належне виконання Україною своїх зобов'язань перед Радою Європи і зокрема ЄСПЛ.

Джерела

1. Буткевич О.В. Рішення Європейського суду з прав людини в українській правозастосовній практиці // Європейський суд з прав людини. Судова практика. – Дод. до журн. «Право України». – Вип. 1, ч. 3: Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3 ч. – К.: Ред. журн. «Право України», 2011. – С. 5–29.
2. Garapon A. Le Gardien des Promesses. Le juge et la démocratie. Paris: Éditions Odile Jacob. 1996. – 281 p.
3. Гарапон А. Хранитель обещаний. Суд и демократия. М.: NOTA BENE Медиа Трейд Компания, 2003. – 324 с.

4. Ковлер А.И. Антропология права: Учебник для вузов. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – 480 с.
5. Ehrlich E. Fundamental Principles of the Sociology of Law. Transaction Publishers. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), 2002. – 539 с.
6. Выступление Ж.-П.Коста, Председателя Европейского суда по правам человека. Торжественное заседание ЕСПЧ по поводу открытия судебного года (г. Страсбург, 28 января 2011 г.) // Права человека. Практика Европейского суда по правам человека. – № 3 (60). – Март 2011 г.
7. Shabtai Rosenne. Practice and Methods of International Law. – Oceana Publications Inc., 1984. – 169 p.
8. Блищенко И.П., Дориа Ж. Прецеденты в международном публичном и частном праве. – М.: Издательство МНИМП, 1999. – 472 с.
9. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 432 с.
10. Современные проблемы развития международного и конституционного права: сб. материалов Междунар. науч.-практ. Конф., посвящ. Памяти проф. Д.И.Фельдмана / Отв. Ред. Г.И. Курдюков, О.М. Смирнова. – Казань: Центр инновационных технологий, 2008. – 439 с.
11. Зимненко Б.Л. О применении норм международного права судами общей юрисдикции: Справочное пособие. – М.: Статут, РАП, 2005.
12. Minow M. The Controversial Status of International and Comparative Law in the United States // Harvard International Law Journal. – Volume 52 – August 27, 2010.
13. The European Court of Human Rights between Law and Politics. – Ed. by J.Christoffersen, M.R. Madsen. – Oxford University Press, 2011. – 236 p.
14. Michele de Salvia. Compendium de la CEDH. Les principes directeurs de la jurisprudence relative a la Convention europeenne de droit de l'homme. Vol. 1 Jurisprudence 1960 a 2002. – Kehl. Strasburg. Arlington: Editions N.P. Engel. 2003.
15. Третьяков Д. Ієрархія законів і принцип «pacta sunt servanda». До питання про статус та місце міжнародних договорів у правовій системі України // «Віче». – <http://www.viche.info/journal/1020/>

Анотація

Буткевич О.В. Чи є рішення Європейського Суду з прав людини обов'язковими для України, як цього вимагає закон? – Стаття.

У статті розглядаються питання застосування рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Висвітлюються недоліки українського законодавства щодо визнання рішень Європейського суду з прав людини джерелом права в Україні.

Ключові слова: рішення Європейського суду з прав людини, правові стандарти Європейського суду з прав людини, правозастосування, судова практика, джерело права, норма міжнародного права, законодавство України.

Аннотация

Буткевич О.В. Являются ли решения Европейского суда по правам человека обязательными для Украины, как того требует закон? – Статья.

В статье рассматриваются вопросы применения решений Европейского суда по правам человека в Украине. Освещаются недостатки украинского законодательства относительно признания решений Европейского суда по правам человека источником права в Украине.

Ключевые слова: решения Европейского суда по правам человека, правовые стандарты Европейского суда по правам человека, правоприменение, судебная практика, источник права, норма международного права, законодательство Украины.

Summary

Butkevych O.V. Are the judgments of the European Court of Human Rights legally binding for Ukraine, as it is ordered by law? – Article.

The article reviews issues of applications of the European Court of Human Rights' judgments and decisions in Ukraine. Shortcomings of Ukrainian legislation on the recognition of European Court of Human Rights' judgments and decisions as a legal source in Ukraine are highlighted.

Keywords: judgments and decisions of the European Court of Human Rights, legal standards of the European Court of Human Rights, application of law, court practice, source of law, international legal norm, legislation of Ukraine.